

En viss sorts tidiga, underbalanserade hus eller Att datera en hustyp

Svante Norr

Läget just nu

Grävningen i Väster Hacksta går vidare. Nu har vi hoppat 150 m österut och – som på beställning – tittar nya hus fram (fig. 1). Antalet överstiger nu 20. Ett ser ut att vara från förromersk järnålder, medan de övriga är från sen romersk järnålder och senare. Det förefaller alltså som om boplatserna vid mitten av romersk järnålder flyttat ett stycke österut. En spännande detalj är att två långhus och tre, fyra mindre byggnader som ser ut att härröra tidigast från folkvandringstid verkar bilda en sammanhållen gårdsstruktur. Ett komplext hägnadssystem som sammanfogar gårdens enheter börjar kunna urskiljas i ett sammelsurium av stolphål. Kanske ligger delar av gården utanför planområdet i öster, men vi har goda förhoppningar att kunna skapa en hyfsat skarp bild av gårdens struktur – något vi inte är bortskämda med på boplatser i plöjd lermark. Här pågår dock undersökningen som bäst, och den här lägesrapporten skall istället fokusera på två av de färdiggrävda, nya husen, de som vi kallar VH15 och VH16.

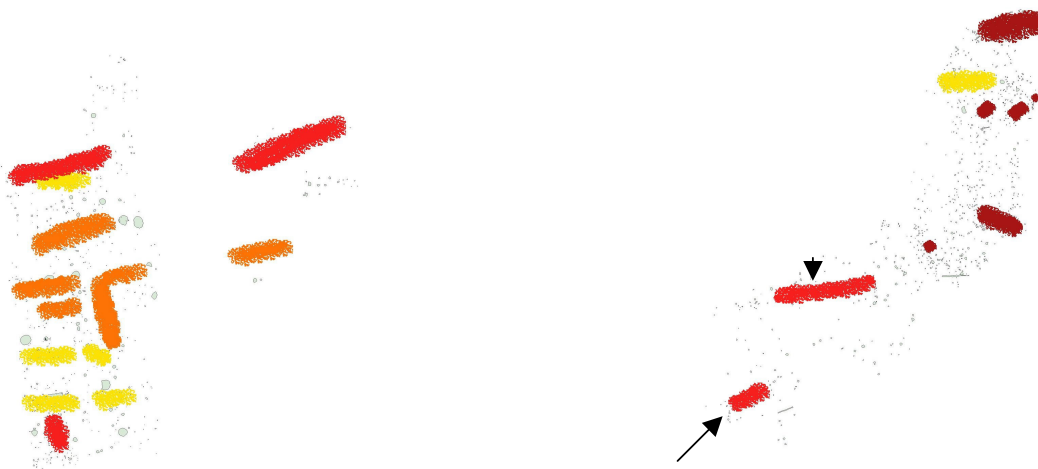

Fig. 1. Husen i Väster Hacksta – så långt. Gula hus: förromersk järnålder, brandgula hus: tidig romersk järnålder, ljusröda hus: sen romersk järnålder, mörkröda hus: folkvandringstid. Alla dateringar är givetvis mer eller mindre preliminära. Den långa pilen pekar på VH15, medan den korta pilen pekar på VH16.

VH15 och VH16 som konstruktioner

VH15 har varit ca 19,5 m långt. Det har haft ca 4,2 m breda, raka, trestolpars gavlar och har varit ca 6,5 m brett på mitten; väggarna har alltså varit tydligt konvexa (55 % skillnad). De takbärande stolpraderna har däremot varit närmast raka, 1,8 m närmast gavlarna och 2,1 m vid husets mitt (17 % skillnad). Det innebär att mittskeppet endast utgjort 32 % av husets bredd där det var bredast, vilket innebär en kraftigt underbalanserad konstruktion (*trestle quotient* TQ = 3,1). Ute vid gavlarna utgjorde mittskeppet något större procent av den totala bredden (fig. 2).

VH16 har varit dubbelt så stort som VH15. Vägglinjen och gavlarna är mycket ofullständigt bevarade, men det förefaller som om huset totalt varit ca 40 m långt, samt att bredden på mitten varit ungefär 6,2 m och i gavlarna ca 5 m. Bockarna är mer eller mindre jämbreda och varierar mellan 1,95 och 2,2 m utan synbar systematik. Det ger exakt samma mittskeppsprocent och TQ som i VH15.

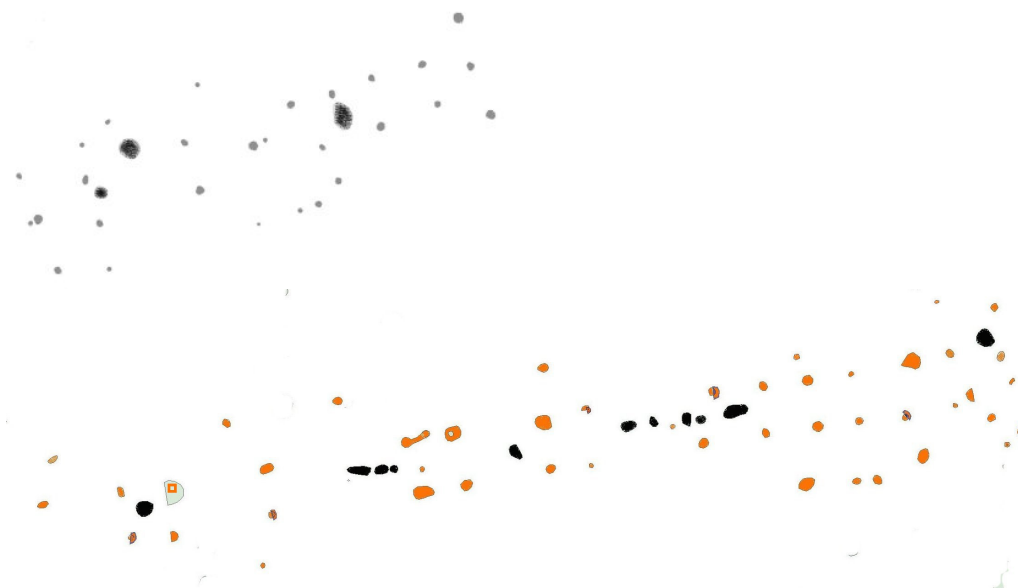

Fig. 2. VH15 (överst) och VH16. Husen är inte i exakt skala.

Orientering

VH15 är orienterat närmast i SV–NO, VH16 mer i VSV–ONO. Orienteringen av husen i Väster Hacksta verkar ha viss kronologisk signifikans, åtminstone fram till slutet av romersk järnålder. Medan de hus som typologiskt verkar äldst är orienterade nära kardinalriktningarna (N, S, Ö och V), drar sig de yngre husen mot interkardinallinjen SV–NO (de folkvandringstida husen har en mer varierad orientering). Man skall naturligtvis inte se några graders skillnad hit eller dit som en tydlig kronologisk fingervisning, men som en grov tidsindikator verkar orienteringen fungera, åtminstone på detta utgrävingsfält. Det är kanske inte så konstigt, med tanke på att man vid husbyggena i princip inte haft några som helst topografiska variationer att ta hänsyn till i Plattsta – förlåt, Hacksta. Tabell 1 visar de hittills framtagna husens orientering och avvikelse från respektive kardinallinje (folkvandringstida hus undantagna).

Hus	orientering	avvikelse	Längd T_1-T_n
vh9	52°	+7	10,1
VH17	44°	-1	18,4
VH6	43°	-2	17,6
VH5	42°	-3	21,1
vh10	42°	-3	11,7
VH12	41°	-4	15,8
vh3	39°	-6	12,1
VH4	84°	-6	25,8
VH2	38°	-7	19,9
VH14	36°	-9	21,9
vh8	35°	-10	9,8
VH16	35°	-10	35,1
VH1	32°	-13	32,3
vh7	76°	-14	12,9
VH13	30°	-15	37,2
VH11	26°	-19	41,0
VH15	35°	-20	14,8

Tabell 1. Husens i Väster Hacksta orientering samt avvikelse från närmaste kardinallinje. Moturs avvikelse redovisas som negativ. Grön färg markerar hus från område 1060C och blå färg från område 1061. Sannolika eller möjliga ekonomibyggnader har gemener i sin identitetskod, medan boningshus har versaler. Husens längd är mätt mellan de yttersta bockparen ($T = \text{trestle} = \text{bock}$) eftersom inte gavelstolpar är bevarade i alla hus.

Det återstår att se om orienteringen kan hjälpa oss att koppla samman långhus med ekonomibyggnader. Enligt en första blick på planen kan det nämligen vara lockande att koppla ihop VH2+vh8, VH4+vh3, VH5+vh9 och VH6+vh10, men om orienteringen enligt kompassrosen varit viktigare så har det varit större avstånd mellan långhus och ekonomibyggnad. Exempelvis skulle vh8 då snarast vara ekonomibyggnad till VH14 (se fig. 1 i nyhetsbrevet från 060821). En noggrann jämförelse av stolphålens form och färg i de olika husen kan i bästa fall komma sanningen på spåren.

En hustyp – ja, vad är en hustyp?

VH15 har ett mycket distinkt utseende med två långa spann i västra delen och tre korta i den östra. VH16 förefaller ha dubbla bostadsdelar och eventuellt ett extrarum längst i öster utanför fähusdelen. Liknande hus med smala och som mest bara svagt konvexa mittskepp – har hittats på en rad platser i Mälardalen. Jag har själv varit med om att ta fram två av dem, Ua10 i Uppsala, Tillberga socken, Västmanland, och Fb5 i Fågelbacken, Hubbo socken, Västmanland (Hulth & Norr 1996; Sundkvist 199x; Hulth 1998; just Fb5 påminner mycket om VH16 i planlösningen). Husen är av varierande längd och har haft mellan två och fyra, fem rum. Grundenheten i bostadsdelen är två glesa spann på 4-5 m, men variationer finns. I de flesta fall kan de täta spannen (oftast tre och oftast i husets östra del) identifieras som ett fähus. Ibland finns ett extrarum med eller utan bevarad eldstad innanför gaveln bortom fähuset. Vi ser någonting vi skulle kunna skilja ut som en ”hustyp” (fig. 3).

Vad är då en hustyp? Just inte mer än en mer eller mindre artificiell definition, skapad av arkeologer för att underlätta hanteringen och ordnandet av ett stort källmaterial. För de flesta är nog typindelningen bara ett arbetsinstrument, och det är inte av primärt intresse om en typ hade varit av relevans för den forntida människan. I det aktuella fallet måste man dock fråga sig om vi inte åtminstone i viss mån delar en forntida förståelse av att ”tänka hus”, och det är alltid en tillfredsställande känsla. Men mer om det vid ett annat tillfälle.

Precis som andra människor är arkeologer olika; de tänker olika och de definierar typer olika. I "min" hustyp ingår till exempel hus som Hans Göthberg (2000) hänför till tre olika av sina typer, B2, B3a och B3c. Det behöver inte innebära att en av oss har "fel" – det finns trots allt inte något facit till arkeologin – men jag tror att användbarheten av min typdefinition visas av att den faktiskt går att datera relativt snävt (se nedan).

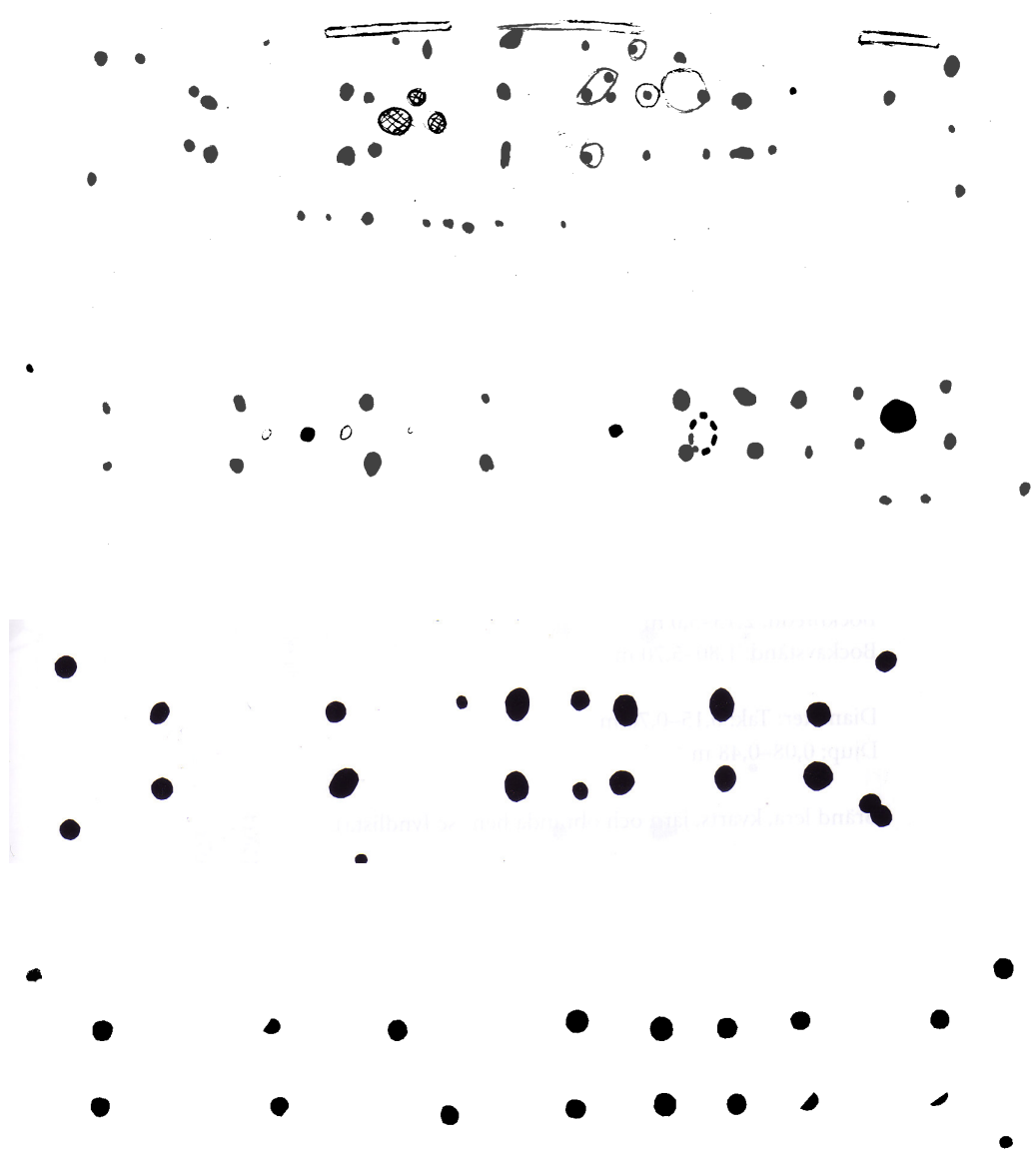

Fig. 3. Ett urval hus av samma typ som VH15, uppifrån och ned: Ua10, Fb5, Tk5 och Tk19. För detaljer, se tabell 2. Husens längd är: Ua10 – 30 m, Fb5 – 34,5 m, Tk5 – 23 m och Tk19 – 28 m. För detaljer om husen, se tabell 2.

Att datera en hustyp

Jag känner till omkring dussinet hus i Uppland och Västmanland som delar de karakteristika jag anser definierar ”typen”. Om sex av dessa har jag i skrivande stund tillgång till tillräckligt material för att kunna utföra en ny analys av de ¹⁴C-prov som tagits i husen. Det rör sig om sammanlagt 13 prov, och dessa listas i tabell 2. Längst ned i tabellen listas de övriga fyra husen med dateringar från andra författare samt de tre husen från Väster Hacksta.

House	Site, Parish, Landscape	Date	BP/AD	Reference
Ua10	Uppsala, Tillberga, Västmanland	1955±95	60BC-AD140	Hulth & Norr 1996
DgI	Darsgårde, Skederid, Uppland	1900±70	AD20-220	HG 225
TiCI	Tibble, Litslena, Uppland	1870±100	AD20-260	Andersson <i>et al.</i> 1994
Ua10	Uppsala, Tillberga, Västmanland	1850±75	AD70-250	Hulth & Norr 1996
DgI	Darsgårde, Skederid, Uppland	1770±70	AD130-350	HG 225
<i>Mean value 1748,8</i>				
TiCI	Tibble, Litslena, Uppland	1730±70	AD230-410	Andersson <i>et al.</i> 1994
Tk5	Trekanten, G:a Uppsala, Uppland	1755±45	AD220-350	Onsten-Molander & Wikborg 2006
Ua10	Uppsala, Tillberga, Västmanland	1690±80	AD240-430	Hulth & Norr 1996
ÅI100	Åslunda, Odensala, Uppland	1680±65	AD250-430	HG 223
DgI	Darsgårde, Skederid, Uppland	1680±70	AD250-430	HG 225
ÅI100	Åslunda, Odensala, Uppland	1680±90	AD240-440	HG 223
Tk19	Trekanten, G:a Uppsala, Uppland	1640±45	AD340-440	Onsten-Molander & Wikborg 2006
ÅI100	Åslunda, Odensala, Uppland	1535±80	AD430-600	HG 223
	Skämsta 1, Tierp, Uppland		RJ	Frölund & Larsson 2002
	Ledinge I, Skederid, Uppland		10-430	Göthberg 2000
	Bredåker II, G:a Uppsala, Up.		250-530	Göthberg 2000
	Täby 14, Uppland		120-330	Göthberg 2000
VH15	Väster Hacksta, Västerås, Vml.			
VH16	Väster Hacksta, Västerås, Vml.			

Tabell 2. De sex husen och tretton ¹⁴C-proven som använts i analysen, listade i fallande ordning utifrån provens centralvärden. Nederst listas fyra hus som också bör ingå i typen, med dateringar av andra författare, samt de två husen från Väster Hacksta.

Kurvor över samtliga prov från husen visas i fig. 4 och 5. Totalt spänner de över ca 700 år, men summan av sannolikhetsfördelningarna med 1σ ringar in hustypen inom perioden 130-440 e.Kr. (fig. 5).

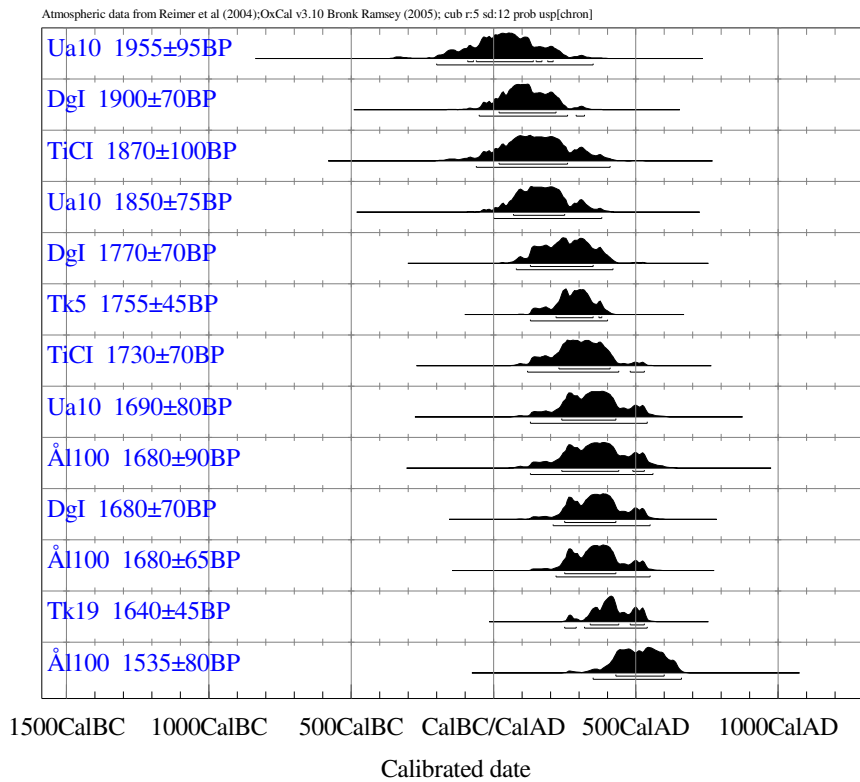

Fig. 4. Tretton ^{14}C -prov från sex hus av den aktuella typen från Uppland och Västmanland.

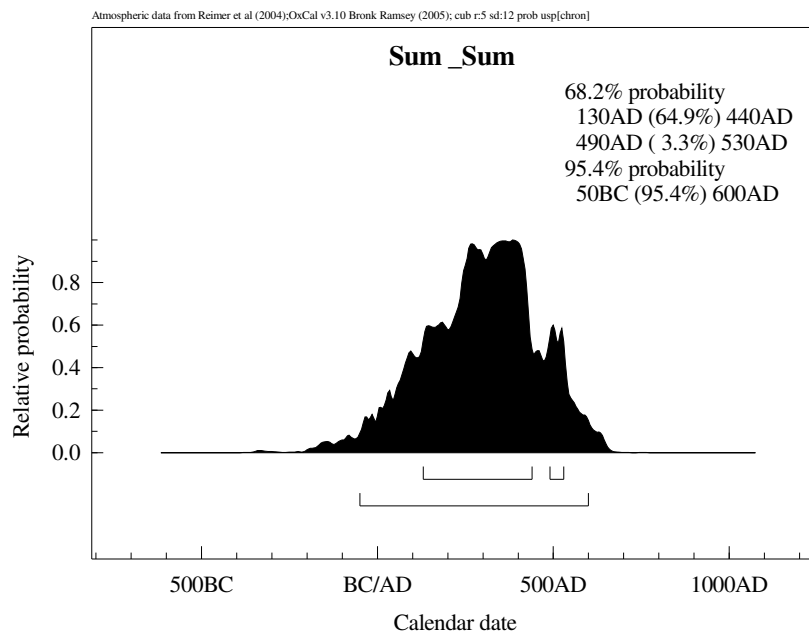

Fig. 5. Summan av sannolikhetsfördelningarna för 13 ^{14}C -prov från 6 hus av den aktuella typen från Uppland och Västmanland.

Kan man komma närmare än så? Osäkerheten i ^{14}C -metoden gör att vi måste räkna med att såväl ”för gamla” dateringar som enstaka ”för unga” finns i materialet, ännu i detta skede. I ett försök att undgå detta problem utgår vi från medelvärdet av samtliga sannolikhetsfördelningar, 1748,8 BP, och låter de prov vars centralvärden ligger inom 100 år från detta bilda en kärngrupp. Det rör sig om sju prov, och summan av deras sannolikhetsfördelningar (1σ) ger perioden 230-420 (fig. 6).

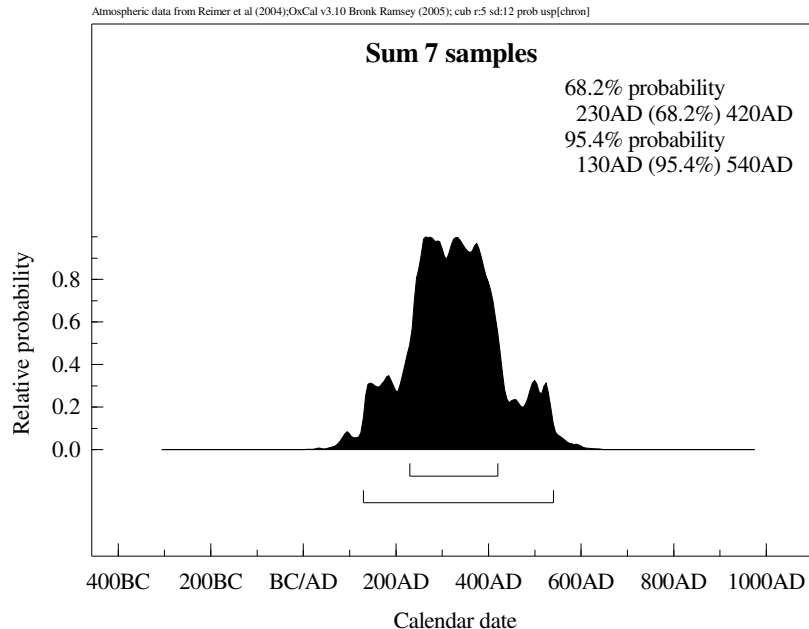

Fig. 6. Summering av de sju prov, vilkas centralvärden ligger inom 100 år från medelvärdet av samtliga centralvärden (1748,8 e.Kr.).

Slutsatsen av detta blir att hus började byggas enligt denna tekniska lösning tidigast under romersk järnålder, period C1b (210/220-250/260), att typen definitivt existerade under perioderna C2 och C3 (250/260-310/320 resp. 310-320-375) och att vissa exemplar kan ha fortlevt in i 400-talets första hälft, folkvandringstidens period D1. Dateringarna från de fyra hus jag inte själv kontrollerat motsäger inte resultatet.

Både den här och föregående studie har handlat om datering av mindre grupper av hus som definierats snävt, den ena utifrån längd (som en bonus hade de likartad stolpsättning), den andra utifrån en mycket specifik stolpsättning. Eftersom järnåldershus är en masskölla (tre års undersökningar för omläggningen av E4 mellan Uppsala och Mehedeby tillförde nyligen minst 200 huslämningar till rullorna, de flesta från äldre järnålder) och vi arkeologer troget tar våra ^{14}C -prov från de flesta hus, har det ändå inte varit svårt att få ihop ett användbart material. Framför allt för tider där den typologiska mångfalden är stor, som under romersk järnålder, bör metoden kunna bidra till att komma fram till en mer detaljerad kronologi än den vi besitter idag, liksom en bättre förståelse av utvecklingen av det tekniska kunnandet.

Litteratur

- ANDERSSON, K., BIWALL, A., FRÖLUND, P., HOLM, J., ROSBORG, B., WAKS, B.-G. & WRANG, L., 1994. *Arkeologi på Väg – undersökningar för E18. Tibble – bebyggelse och gravar i norra Trögden*. RAÄ, UV Uppsala, rapport 1994:52. Uppsala.
- FRÖLUND, P. & LARSSON, L.-I. 2002. *Skämsta. Bosättning och gravar i norra Uppland*. RAÄ, UV Uppsala, rapport 1997:67. Uppsala.
- GÖTHBERG, H., 2000. Bebyggelse i förändring: Uppland från slutet av bronsålder till tidig medeltid. *Occasional Papers In Archaeology* 25. Uppsala.
- GÖTHBERG, H., KYHLBERG, O. & VINBERG, A., 1995. *Hus & gård i det förurbana samhället – Rapport från ett sektorforskningsprojekt vid Riksantikvarieämbetet. Riksantikvarieämbetet, Katalogdel. Arkeologiska undersökningar, Skrifter nr 13*. Stockholm.
- HG = GÖTHBERG *et al.* 1995.
- HULTH, H. & NORR, S. (red.), 1996. *Fyra järnåldersboplatser längs Mäljarbanan*. Arkivrapport, Arkeologikonsult AB. Upplands Väsby.
- ONSTEN-MOLANDER, A. & WIKBORG, J., 2006. *Trekanten och Björkgården. Boplatslämningar från brons- och järnålder vid Fullerö*. SAU Skrifter 13. Uppsala.